

УДК : 595.7 (477.46)

І. Я. Трускавецька

ВИДОВЕ РІЗНОМАНІТТЯ ЕНТОМОФАУНИ В ОКОЛИЦЯХ БУЧАКА ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

I. Truskavetska

SPECIES DIVERSITY OF ENTOMOFAUNA IN THE OUTSKIRTS OF BUCHAK, CHERKASSY REGION

*У статті проаналізовано основні біотопи урочища Бучак, а також проаналізовано сучасний видовий склад ентомологічного різноманіття. За результатами моніторингу з'ясовано, що Ряд *Lepidóptera* характеризувався найбільшим видовим різноманіттям досліджуваної території (28 видів). Найбільш небезпечними фітофагами, які завдають значної шкоди агроценозу в околицях Бучака переважають комахи ряду *Coleoptera*.*

Ключові слова: *ентомофауна, біотопи, околиці Бучака, агроценоз, ліс, поле, комахи-шкідники, пастки, сачки, *Coleoptera*, *Lepidóptera*.*

*The article analyses the main biotypes of Buchak park and also specifies the species composition of entomological diversity. According to the results of the monitoring it was established that the serried *Lepidoptera* is characterized with the biggest species diversity of the studied area (28 species). There were found some species which are taken to the Red Book of Ukraine, and it was established, that the dangerous of phytophages that cause great damage in agrocenosis in the outskirts of Buchak are insects of *Coleoptera* series.*

Keywords: *Insect fauna, biotope, outskirts Buchak, agrocenosis, forest, field, traps, *Coleoptera*, *Lepidóptera*, insect pests, nets.*

1. Вступ

Бучак – одне з небагатьох сіл, що розкинулося посеред лісів на узгір'ях Дніпра, на правому березі нижньої акваторії Канівського водосховища за двадцять кілометрів від м. Канева Черкаської області України.

У північно-західному напрямку за один кілометр від села Бучак знаходиться джерело кришталевої цілющої питної води, відомої із IX століття знаменита Рожена криниця - пам'ятка природи місцевого значення, взята під охорону рішенням ОВК № 288 від 13.05.1975 року. Тут, ще у IX столітті місцева господиня Рожена пригощала цілющою водою воїнів князя Ізяслава, які йшли у похід проти половців. З того часу вода із цієї криниці стала відомою по всій Україні [1]. Джерело користується великою шаною у місцевого населення і тому тут до сьогодні стоїть дерев'яний хрест повитий вишитими українськими рушниками та прикрашений квітами. Також навколишня місцевість представлена археологічними пам'ятками ранньослов'янського періоду, зокрема невеликі неукріплені поселення, глибокими ярами, природні та штучні озера, великим лісовим масивом з переважанням сосни та вільхи, а круті схили річкових долин формують скельно-кам'янисті та лучно-степові екосистеми.

2. Літературний огляд

Інтенсивне вивчення фауни України та її окремих питань, в тому числі й ентомофауни розпочалося у другій половині XIX початку XX ст., коли виходять наукові праці присвячені діяльності вчених-зоологів в Україні та інші, основним завданням яких було:

- 1) вивчити фауну України, її складові, умови існування та особливості її виникнення;
- 2) з'ясувати проблеми еволюційного вчення, аспекти філогенії тваринного світу тощо.

Дослідженню ентомофауни присвячено чимало праць вчених-біологів. Зокрема, у наукових працях Бондар М.М. [1], Євтушевський Н.Н [2], основна увага приділена вивченню видового складу комах, зокрема шкідникам сільського й лісового господарства, що охоплює Черкаську область

Кришталь О.П. у своїй роботі «Матеріали до вивчення ентомофауни долини Середнього Дніпра» [3] вивчав причини відмінностей інтенсивності, частоти і тривалості спалахів масового розмноження комах. А. М. Заморока висвітлював результати досліджень екологічних особливостей ентомокомплексів жуків-вусачів у лісових екосистемах, Мирзоян С.А присвятив свої дослідження розробці прийомів прогнозування і оптимізації життєздатності та продуктивності лускокрилих комах на прикладі шовковичного і непарного шовкопрядів [4].

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження – полягає у вивченні сучасного видового складу ентомофауни урочища Бучак та виявленні домінантних шкідників сільськогосподарських культур досліджуваної території.

Для досягнення поставленої мети були вирішені наступні задачі:

- вивчити біотопи в околицях Бучака;
- визначити видовий склад ентомофауни;
- вивчити комах-шкідників культурних рослин та з'ясувати зникаючі види досліджуваної території.

Об'єктом спостереження стали комахи, зокрема їх видовий склад, чисельність, поведінка, пристосування будови до умов існування.

4. Матеріали і методика дослідження

Для проведення дослідження чисельності комах використовувались такі методи, як польовий, спостереження, еколого-географічний та холістичний. Польовий метод став основним, оскільки дослідження проводились у природних умовах; він використовувався під час визначення видового складу організмів, які населяють біоценози Бучака, встановлення відповідних їм клімату та типу ґрунтів. Еколого-географічний метод використовувався під час кількісного опису функціональних зв'язків між компонентами екосистеми і зовнішніми впливами на неї. Холістичний метод використовувався для встановлення природних умов досліджуваного регіону, рельєфу місцевості та

геологічної будови території. Під час спостереження і збирання комах у досліджуваних біоценозах використовувалися такі прийоми:

- а) косіння сачком по траві (основний метод);
- б) відлов літаючих комах (переважно метеликів) за допомогою повітряного (ентомологічного) сачка;
- в) відлов дрібних комах за допомогою екстаустера;
- г) метод струшування та ловчі пояси;
- г) пастки Барбера, пастки Меріке, світлові пастки та ловильні канавки.

5. Результати досліджень та їх обговорення

Спеціальних сучасних ентомологічних досліджень в урочищі Бучак не проводилися. На першому курсі студенти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди спеціальностей «Географія» та «Біологія» проходять влітку комплексну навчально-польову практику згідно стандартів та навчальних планів МОНУ для вищих навчальних закладів. Практика проходить в районі Канівських дислокацій в одному з найбільш цінних у науковому відношенні Бучацько-Трахтемирівському відрізу Дніпровського узбережжя. Це надзвичайно своєрідна за геологічною будовою територія на Правобережжі Дніпра між селами Трахтемирів, Ковалі і Конча. Район дислокацій приурочений до схилу Українського щита в бік Дніпровсько-Донецької западини [5].

Тому, проведені нами дослідження з вивчення ентомокомплексів, впродовж 2014–2016 рр, на цій території є спробою встановити видовий склад комах досліджуваної території приділяючи особливу увагу охоронюваним видам, як найбільш вразливим компонентам біоти. Основні матеріали зібрано з 22.06. по 8.07.2014 р., з 24.06 по 07.07. 2015 р. та з 29.06 по 12.07.2016р. під час експедиційних виїздів. Маршрут екскурсії проходив через основні біоценози урочища Бучак, зокрема, узлісся, лісові галявини, ділянки з підлісом, з загиблими і зрубаними деревами, сухостоєм і пеньками, поле, луки, сади тощо.

За період досліджень в околицях Бучака нами було виявлено 80 видів комах з 29 родин.

В урочищі Бучак основу становлять широколистяний та сосновий ліс. Для лісу характерний своєрідний мікроклімат. Щільність деревного і кущового покриву в лісі зумовлює сталість температурного режиму, краще затримується вологість, послаблюється сила вітру, в лісі менша освітленість, ніж на відкритих просторах. Ярусність і неоднорідність видового складу рослинності зумовлює значне видове багатство і різноманіття фауни лісу [6, 78-87].

Важливим елементом лісових екосистем є комахи. В соснових та широколистяних лісах переважають: вуховертка звичайна (*Forficula auricularia*), червоноклоп червоний (*Pyrrhocoris apterus*), турун зморшкуватий (*Carabus intricatus*), жук-олень (*Lucanus cervus*), моріус темний (*Morimus funereus*), синявець аріон (*Maculinea arion*), рябець великий (*Euphydryas maturna*), рябець аврinia (*E. aurinia*), мурашка руда лісова (*Formica rufa*), мурашка мала лісова (*F. Polycheta*), жужелиця лісова (*Carabus nemoralis*), гнойовик звичайний (*Geotrope stercorarius*). Поодинокі трапляються рідкісні види – шовкопряд кільчастий (*Malacosoma neustria*), шовкопряд сосновий (*Dendrolimus pini*) [7]. На багатших ґрунтах в південній частині урочища поширені ліси дуба звичайного (*Quercus robur*). В їх підліску домінують - вусач дубовий малий (*Cerambyx scopolii* Fuesslins), вусач великий тополевий (*Saperda carcharias*), короїди (*Ipididae*), ковалики (*Elateridae*) та їх личинки дротяники [8].

Серед лісових галявин, на квітках дзвоникових відмічені *Apis mellifera* L., *Andrena rufizona*, *Dufourea dentiventris*, *D. Inermis*, *Melitta haemorrhoidalis*, конюшині – джміль земляний (*Bombus terrestris* L.), види роду *Chelostoma* Latreille (*Tetraloniella nana* Morawitz, *Tetralonia malvae*) відмічені на квітках мальвових, а біля озера - бабки-красуні (*Calopteryx virgo*) та бабки коромисла (*Aeschna cyanea*) [9].

В околицях Бучака є також поле та ділянки лук, які характеризуються наявністю злакових культур (озима пшениця), травостою та дернини, що зазвичай використовуються як пасовисько для домашньої худоби, Найпоширенішими видами даного біоценозу виявилися: богомол звичайний (*Mantis religiosa*), коник зелений (*Tettigonia viridissima*), цвіркун польовий

(*Gryllus campestris*), гедзь людський (*dermatobia hominsi*), бронзівка золотиста (*Protaetia speciosa*), мушка шпанська (*Lytta vesicatoria*), махаон (*Papilio machaon*), подалірій (*Iphiclides podalirius*), аполон (*Papilio machaon*), павичеве око денне (*Inachis io*), кропив'янка (*Aglaia urticae*), адмірал (*Vanessa atalanta*), перламутрівка (*Vanessa cardui*) [10], лимонниця (*Gonepteryx*), підсрібник Латонія (*Issoria Lathonia*), очняк квітковий (*Aphantopus Hyperantus*), мереживниця Галатея (*Melanargia galathea*), очняк трав'яний (*Maniola jurtina*), бражник березковий (*Agrius convolvuli*), строкатка звичайна *Syntomis phegea*, совка Гамма (*Autographa Gamma*), жовтох помаранчик (*Colias Crocea*), бджола медоносна (*Apis mellifera*), джміль дупловий (*Bombus hyphorum*), муха м'ясна синя (*Colliphora vicina*), личинки мурашиного лева (*Myrmeleontidae*), шершень звичайний (*Vespa crabro*), польовий цвіркун (*Gryllus campestris*) [11].

За результатами моніторингу ентомокомплексу пшениці озимої в околицях Бучака виявлено: злакові попелиці, хлібні клопи, хлібні жуки, пшеничний трипс, хлібний турун [11], які в тій чи іншій мірі можуть пошкоджувати цю культуру а домінуючими шкідниками плодових культур [12], виявлено види які подано в табл.1

Таблиця 1

Фауністичний склад комах-шкідників, біотопи та ушкоджені рослини урочища Бучак

Ряд	Родина	вид	біотопи	рослини
Лускокрилі <i>Lepidoptera</i>	Листовійки (<i>Tortricidae</i>)	яблунева плодожерка (<i>Cydia pomonella</i>)	Узбіччя доріг	Фруктові дерева (яблуня)
	Коконопряди (<i>Lasiocampidae</i>)	шовкопряд кільчастий (<i>Malacosoma neustri</i>)	дубовий ліс	Дубові дерева
	Вогнівки <i>Crambidae</i>	лучний метелик (<i>Loxostege sticticalis</i>)	луки	пахуча трава звичайна, костриця лучна, біловус стиснутий, конюшини лучна і повзуча
Напівтвердокрилі або Клопи (<i>Hemiptera</i>)	Клопи (<i>Pentatomidae</i>)	Грушевий або ягідний клоп (<i>Dolycoris baccarum</i>)	сад	Фруктові дерева (груша)

	<u>Scutelleridae</u>	Клоп шкідлива черепашка (<i>Eurygaster integriceps</i>)	поле	Озима пшениця
Твердокрилі (<i>Coleoptera</i>)	Довгоносики (<i>Curculionidae</i>)	Квіткоїд яблуневий (<i>Anthonomus pomorum</i>);	сад	Фруктові дерева (яблуні)
		Вишневий слоник (<i>Rhynchites auratus</i>);		Фруктові дерева (вишні)
		Сірий бруньковий довгоносик (<i>Sciaphobus squalidus</i>)		Кущі смородини
	Трубковерти (<i>Attelabidae</i>)	букарка плодова (<i>Coenorrhinus pauxillus</i>)		абрикоси
		гнойовик кукурудзяний (<i>Pentodon idiota</i>)	поле	кукурудза
		хрущ травневий (<i>Melolontha melolontha</i>)	сад	виноград
	Жужелиці (<i>Carabida</i>)	хлібна жужелиця (<i>Zabrus tenebrioides</i>)	поле	Озима пшениця
		Ковалик посівний (<i>Agriotes sputator</i>).		Озима пшениця
		Ковалик широкий (<i>Selatosomus latus</i>).		кукурудза
	Пластинчасто вусі (<i>Scarabaeidae</i>)	жук-кузька (<i>Anisoplia austriaca</i>)		Озима пшениця
	Листоїди (<i>Chrysomelida e</i>)	Блішка смугаста хлібна (<i>Phyllotreta vittula</i>)		Кукурудза соняшник

На сьогодні в природних біоценозах урочища Бучак вивчено 80 видів комах, які в систематичному відношенні належать до 29 родин із 6 рядів, а основними осередками концентрації їхніх популяцій є корінні широколистяні й мішані ліси (соснові, дубові й мішані праліси); заплавні й долинні ліси та лісо-лучні екотони (узлісся, галявини), а також поле та сади.

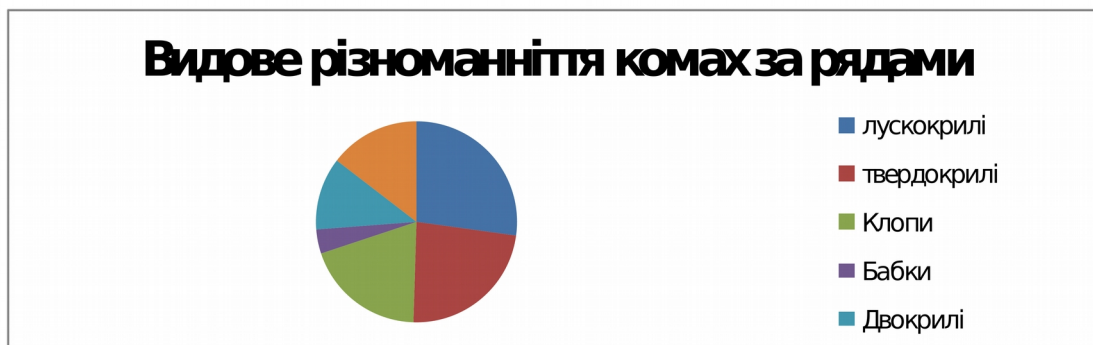

Рис. 1. Співвідношення рядів комах в околицях Бучака

Співвідношення рядів комах, що зустрічалися на досліджуваній території найбільший відсоток припадає на ряд Лусоккрилі – 36 % (лісові галявини, поле, луки). Серед трав'яного покриву в лісі та чагарників переважають види комах з ряду Твердокрилі (Coleoptera), Клопів (Hemiptera) та Прямокрилих (Orthoptera). До хортобійців та дендробійців належить 29 % комах, серед яких жук-олень (*Lucanus cervus*), жук-носоріг (*Oryctes nasicornis*) та інші. У меншій кількості зустрічаються організми з ряду Бабки (Odonata) та Двокрилі (Diptera) (рис.1).

Такі види, як лютка наречена *Lestes sponsa*, бабки-красуні (*Calopteryx virgo*), водяний скорпіон (*Nepa cinerea*), жужелиця фіолетова (*Carabus violaceus*), мушка шпанська (*Lytta vesicatoria*) – рідкісні і трапляються рідко [13, 201-205]. Локально зустрічаються види, які занесені до Червоної книги України, зокрема, подалірій (*Ipheclides podalirius*), махаон (*Papilio machaon*), жук-олень (*Lucanus cervus* (L.)), павиче око (*Inachis io*), шовкопряд березовий (*Endromis versicolora*), мертва голова (*Manduca atropos*), адмірал (*Vanessa atalanta*), жук носоріг (*Oryctes nasicornis*), бражник дубовий (*Marumba quercus*), вусач великий дубовий (*Cerambyx cerdo acuminatus*), аполлон звичайний (*Parnassius apollo*), Дибка степова (*Saga pedo*), Красотіл пахучий (*Calosoma sycophanta*), Скарабей священний (*Scarabaeus sacer*), Жук-самітник (*Osmoderma barnabita*), Вусач мускусний (*Aromia moschata*), Ковалик сплюснений (*Neopristiphorus depressus*), Стрічкарка тополева (*Limenitis populi*), Райдужниця велика (*Apatura iris*), Синявець мелеагр (*Polyommatus daphnis*), Сатурнія мала (*Saturnia pavonia*) [14, 309-315].

6. Висновки

Урочище Бучак знаходиться в Черкаській області Канівського району посеред лісів на узгір'ях Дніпра. Тут зосереджений пасмовий рельєф, майже третину території займають яри, основу становлять широколистяний та сосновий ліси, ділянки лук, поле та плодовий сад. Також навколишня місцевість представлена археологічними пам'ятками ранньослов'янського періоду, зокрема

невеликі неукріплені поселення, природні та штучні озера та круті схили річкових долин.

У результаті проведених досліджень нами встановлено, що ентомофауна біоценозів урочища Бучак нараховує 80 видів комах, які належать до 29 родин з 6 рядів, а саме: Лускокрилі, Твердокрилі, Прямокрилі, Перетинчастокрилі, Бабки, Напівтвердокрилі та Двокрилі. Найбільший відсоток припадає на комах з ряду Лускокрилі (36 %), які зустрічаються на луках, галявинах та полях, а серед лісів даного біоценозу домінують комахи з ряду Твердокрилі (28 %).

Серед усього ентомологічного різноманіття зустрічаються 22 види комах, які занесені до Червоної книги України та 16 видів, що являються шкідниками сільськогосподарських культур досліджуваної території. Найпомітнішою та найбільш різновидною із комах-шкідників була родина Клопи (Pentatomidae) і Довгоносики (Curculionidae), що налічувала 12 видів із Зродів.

Література

1. Бондар М.М. Минуле Канева та його околиць / М.М.Бондар. – К.: Вид-во КДУ, 1971. – 103 с.
2. Євтушевський Н.Н. Фауна Черкащини/ Н.Н.Євтушевський. – Черкаси, 1987. – 85 с.
3. Кришталь О.П. Матеріали до вивчення ентомофауни долини Середнього Дніпра / О.П.Кришталь. – К.: Вид-во КДУ, 1949. – 248 с
4. Мирзоян С.А. Редкие насекомые / С.А. Мирзоян, И.Д.Батияшвили, В.Н.Грамм и др.; под ред. С.А.Мирзояна. – М.: Лесн. проми-сть, 1982. – 165 с.
5. Петрашенко В.О. Історичний ландшафт Бучацько-Трахтемирівської ділянки Канівського Подніпров'я / В.О.Петрашенко // Екологічний вісник. – травень-червень, 2005. – С. 2-6.
6. Стародуб О. В. Лаврентий Похилевич та его сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах

губернии находящихся / О. В. Стародуб Є. А. Чернецький – Біла Церква: Видавець О. В. Пшонківський, 2005. – С. 5 – 22

7. Мамаев Б.М. Определитель насекомых европейской части СССР / Б.М. Мамаев, Л.Н. Медведев. – М.: Просвещение, 1976. – 318 с.

8. Собко В.Г. Визначник рослин Київської області / В.Г.Собко, Л.П.Мордатенко. – К.: Фітосоціоцентр, 2004. – 374 с.

9. Мазурмович Б. М. Вклад вітчизняних учених у зоологічну науку / Б.М. Мазурмович. – К.: Наук. думка, 1952. – 234 с.

10. Мешкова В.Л. Історія і географія масових розмножень комах-хвоєлистогризів / В.Л. Мешкова. – Харків : Майдан, 2002. – 244 с.

11. Коренева І.М., Систематична та екологічна характеристика ентомофауни деревних широколистяних біоценозів Глухівщини / І.М. Коренева, Н.О. Нечай // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди Біологія та валеологія Вип. 15.- Харків, 2013. – С. 34 – 42.

12. Фасулати К.К. Полевое изучение наземных беспозвоночных / К. К. Фасулати. – М . : Высшая школа, 1971 – 424 с.

13. Горностаев Г.Н. Насекомые СССР. Справочники-определители географа и путешественника / Г.Н. Горностаев. – М.: Мысль, 1970. – 560 с.

14. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. – К.: Глобалконсал- тинг, 2009. – 600 с.

Ірина Ярославівна Трускавецька

Кандидат історичних наук, доцент

Кафедра біології і методики навчання

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»

вул. Сухомлинського, 34, м. Переяслав-Хмельницький, Україна, 08401

E-mail: irina-truskaveckaya@ukr.net

orcid.org/0000-0001-6605-7948

тел. 097 334 13 79

Irina Yaroslavivna Truskavetska

Candidate of Historical Sciences,

Docent Department of Biology and teaching methods

SHEI "GPU Pereyaslav-Khmelnytsky Skovoroda" Sukhomlynsky str., 34,

Pereyaslav-Khmelnitsky, Ukraine, 08401

E-mail: irina-truskaveckaya@ukr.net

orcid.org/0000-0001-6605-7948

Рекомендовано до публікації професор, канд. біол. наук Джуран В. М.

Дата надходження рукопису 21.02.2017